

Krejčová, Elena

Rytmické faktory

In: Krejčová, Elena. *Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 93-110

ISBN 978-80-210-8338-7

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135840>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4. RYTMICKÉ FAKTORY

Rytmický faktor se v lineární organizaci staroslověnské věty a slovanských vět z 12.–13. stol. uplatňoval při postavení nepřízvučných slov (klitik) v proklizi a enklizi (Večerka 1985: 78). Jak již bylo řečeno, klitika představují soubor jednoslabičných elementů bez vlastního přízvuku, která pravidelně vstupují do jednoho přízvukového taktu společně s nejbližším přízvučným slovem ve větě, a to tak, že se buď přiklánějí k předcházejícímu (enklitika), anebo k slovu bezprostředně následujícímu (proklitika). Inventář klitik tvoří krátké tvary osobních a zvratných zájmen, některé tvary pomocného slovesa *být*, některé spojky a některé částice, tedy jednak plnovýznamová slova, jednak pohyblivé morfémy (Bělíčková – Uhlířová 1996: 217). Nepřízvučnost daných slov je ve staroslověnštině¹⁴ jen hypotetická; předpokládáme ji na základě faktů komparatistických (Večerka 1985: 78, Daneš 1959).

4.1. Proklize

Proklize, tj. spojování nepřízvučného slova v jednu výslovnostní jednotku s následujícím slovem přízvučným, a tedy postavení takové předklonky (proklitiky) v kontaktní antepozici, je ve staroslověnštině (ale rovněž tak v mladších textech ze zkoumaného období) charakteristická pro zápornky **нѣ**, **ни**, pro předložky a pro některé spojky a partikule.

Zápornka **нѣ** jako zápornka členská a zápornka větná stojí vždy v proklizi.

14 Toto tvrzení platí i pro jazyk ze zkoumaného období.

4. Rytmické faktory

V přísudku, tvořeném opisnými tvary slovesnými, tj. spojením l-ových participií s finitními tvary slovesa **вѣсти**, je zápornka **не** zpravidla antepoňována celé perifrázi.

Při spojení negativní partikule **не** s tvary opisného préterita (perfekta) tvořeného přítomnými tvary slovesa **вѣсти** (**късмь**, **къси** atd.) a l-ovým participiém slovesa významového, jak ukazuje R. Večerka (Večerka 1985: 79, Večerka 1989: 34), by bylo hypoteticky možné rozlišit čtyři odlišné lineární realizace: ***нѣсмь пришьль/не (...)** **късмь пришьль**, ***късмь не пришьль**, ***не пришьль късмь**, ***пришьль нѣсмь/пришьль не (...)** **късмь**. Slovosledný model ***пришьль нѣсмь/пришьль не (...)** **късмь** není ve staroslověnských kanonických památkách realizován vůbec, stejně tak ho nenacházíme nikde v pozdějších prepisech evangelia, ve sledovaných památkách nebyla provedena žádná slovosledná změna ve prospěch uvedeného modelu. Struktura ***късмь не пришьль** je doložena v památkách jenom se slovesem **докончати**,¹⁵ ale ve verších, kde bylo použito této konstrukce, pozorujeme v pozdějších památkách určité kolísání. Např. v Mt 19:20 bylo ve většině veršů použito uvedeného slovosledného modelu (***късмь не пришьль**), ale v Miroslavově a Grigorovičově evangeliu je tato konstrukce nahrazena konstrukcí ***не пришьль късмь**, která je poměrně častější než typ ***късмь не пришьль** (za NTG τί ἔτι ὑστερῶ):

Mt 19:20

Mar., Dobrom., Vrač., Ban. **всѣ си съхранихъ отъ юности моеѧ. чесо есмь еште не докончалъ.**

Mir., Grig. **вса си съхранихъ ѿ юности моеѧ. чесо еще не докончалъ есмь.**

V Lk 18:22 pozorujeme opačnou tendenci: model ***не пришьль късмь** byl v Kjustendilském evangeliu nahrazen méně frekventovaným ***късмь не пришьль** (za NTG ἔτι ἔν σοι λε ἵπει):

Lk 18:22

Mar., Dobřejš., Vrač., Ban., Dobrom. **еще единого не докончалъ еси. всѣ елико имаши продаждъ и раздан ницинимъ.**

Kjust. **и еще единого еси не докончѣль. всѣ елико имаши продаждъ. и раздан ницинимъ.**

Nejfrekventovanější slovosledná struktura spojení negativní partikule **не** s tvary perfekta ***нѣсмь пришьль/не (...)** **късмь пришьль** nebyla ve zkoumaných památkách zaměněna žádnou jinou z uvedených konstrukcí, z čehož se můžeme domnívat, že právě tato slovosledná struktura byla nejpřirozenější jak pro staroslověnštinu, tak pro jazyk ze středobulharského období. Provedené změny

¹⁵ R. Večerka se domnívá, že v těchto případech se setkáváme se slovesem „opakokladným“ **недокончати** (Večerka 1985: 79).

slovosledu v rámci formy opisného préterita se zápornkou **НЕ**, ať už byly jakékoliv, nebyly početné. Z excerpovaného materiálu plyne obecný závěr: pro opisné préteritum platí, že zápornka **НЕ** je danému spojení anteponována jako celku bez ohledu na vzájemný sled jeho složek (tj. pomocného slovesa a l-ového participia) jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších slovanských památkách.

Při spojení negativní partikule **НЕ** s tvary opisného kondicionálu tvořeného kondicionálovými (nebo aoristovými) tvary pomocného slovesa **ВЪГТИ** (**ВИМЬ**, **ВИ** atd. nebo **ВЪХЪ**, **ВЫ** atd.) a l-ovým participiem významového slovesa, jak upozorňuje R. Večerka (Večerka 1985: 80, Večerka 1989: 35), by také bylo hypoteticky možné vymezit čtyři odlišné lineární realizace: ***НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ ПРИШЬАТЬ**, ***ВИМЬ/ВЪХЪ НЕ ПРИШЬАТЬ**, ***НЕ ПРИШЬАТЬ ВИМЬ/ВЪХЪ**, ***ПРИШЬАТЬ НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ**. Typ ***ПРИШЬАТЬ НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ** není doložen ani v kanonických staroslověnských památkách, ani v pozdějších evangelních přepisech. Typ ***НЕ ПРИШЬАТЬ ВИМЬ/ВЪХЪ** je ojedinělý – v Mariánském kodexu se s ním setkáváme jenom třikrát, jak dokládá R. Večerka. Je pozoruhodné, že v pozdějších slovanských přepisech už v těchto verších pozorujeme slovoslednou změnu ve prospěch frekventovanějších slovosledných modelů. Např. v Lk 12:39 je tento typ v Dobrejšově, Kjustendilském, Vračanském a Banickém evangeliu nahrazen modelem ***НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ ПРИШЬАТЬ**, který je nejrozšířenější a neobvyklejší jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších památkách a „který tvoří téměř devět desetin všech případů se záporným kondicionálem“ (Večerka 1985: 81). Je tomu tak i v Ja 9:33:

Lk 12:39 (za NTG οὐκ ἄν ἄφηκεν διουρυθῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ)

Mar. Dobrom. **се же видите ꙗко аште би вѣдѣлъ гнѣхъ хранины. въ кы часть татъ придетъ вѣдѣлъ оубо би и не далъ би подѣкопати домоу своего.**
Dobrejš., Kjust., Vrač., Ban. **се же видите ꙗко аще би вѣдѣлъ гнѣхъ хранины. въ кон чѣсъ татъ придетъ вѣдѣлъ оубо би и не би далъ подкопати домоу своего.**

Ja 9:33 (za NTG οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν)

Mar. **аште не би отъ ба вѣль съ. не могъ би творити ничесоже.**
Ban. **аште не би съ ѿ ба вѣль. не би могъ творити ѡ себѣ ничесоже.**

Je zajímavé, že obdobná slovosledná změna byla provedena v Ja 18:36 v Dobrejšově evangeliu v konstrukci kondicionálu pasivního, tj. s participiem n-ovým (na místě participia l-ového v kondicionálu aktivním) – tam bylo rovněž užito modelu častějšího, obvyklejšího ***НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ ПРИШЬАТЬ** místo ***НЕ ПРИШЬАТЬ ВИМЬ/ВЪХЪ** v Mariánském, Miroslovově a Vračanském evangeliu.

Ja 18:36 (za NTG ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις)

Mar., Mir., Vrač. **црство мое нѣстъ отъ сего мира. аште отъ сего мира би**

4. Rytmické faktory

БЫЛО ЦРСТВО МОЕ. СЛОУГЪТЪ ОУБО МОА ПОДВИЗАЛИ СЯ БЫША. ДА НЕ ПРЪДАНЪ БИМЪ НЮДЪОМЪ.

Dobrejš. Црство мое нѣстъ ѿ сего мира. аще ѡтъ мира сего би было Црство мое. то слоугъты моа подвизали сѧ бишѧ. да не бихъ прѣданъ быль жидовомъ.

Pouze jednou jsme se setkali s případem, kdy byl nejfrekventovanější typ *не бимъ/не быхъ пришълъ v pozdějších evangelních přepisech nahrazen za méně obvyklý *бимъ/быхъ не пришълъ, ale zde se domníváme, že nejde o slovoslednou změnu z pozdějšího období, nýbrž spíše o variantu evangelního textu, která existovala již ve staroslověnštině (srov. Zogr. да би не ошьлъ отъ нихъ):

Lk 4:42 (za NTG καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ’ αὐτῶν)

Mar., Mir., Kjust. и дръжаахъ и да не би отъшѣлъ отъ нихъ.

Dobrejš., Dobrom., Van. и дръжахъ да би не шшѣлъ ѿ нихъ.

Z excerpovaného materiálu je zřejmé, že i v záporném opisném kondicionálu (stejně jako u forem perfekta) se projevuje silná tendence k postavení záporky **не** do antepozice k dané konstrukci jako celku, bez ohledu na vzájemný sled komponentů (tj. funkčního kondicionálu slovesa **БЪТИ** a l-ového participia).

Obecně řečeno, v proklizi se záporkou **не** se ve sledovaných evangelních textech prosadily frekventovanější modely. Tyto konstrukce, které byly ve staroslověnštině již ojedinelé, byly transformovány na konstrukce častější. Nesetkali jsme se s případem, kdy by konstrukce s větší frekventovaností byla nahrazena typem vyskytujícím se ojedinelé. Tento jev bychom možná mohli vysvětlit snahou o ustálení nějakého jednotného slovosledného modelu, ačkoliv rozmanitost v těchto památkách stále ještě existovala.

Jestliže záporka **ни** popírá děj slovesa vyjádřeného tvarem opisným, zaujímá antepozici k danému obratu jako celku (a nestojí tedy mezi jednotlivými členy perifráze) bez ohledu na to, je-li l-ovému participiu pomocné sloveso anteponováno (Večerka 1985: 82):

Lk 6:3

Mar., Dobrom. и отъвѣштвавъ ѿсь рече къ нимъ. ни ли сего есте чъли еже сътвори дъдъ. (za NTG οὐδε τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποῶησεν Δαυὶδ)

Kjust., Vrač. и ѡвѣцавъ ѿсь рече имъ. ни ли сего чли есте еже створи дъдъ.

Van. и ѡвѣща ѿсь рече къ нимъ. ни ли есте сего чъли еже сътвори дъдъ.

V žádné pozdější památce nebyla zjištěna změna pozice záporové částice **ни** a nikdy se tato záporka nedostala mezi členy perfekta nebo opisného kondicionálu. Můžeme tedy zobecnit, že pozice záporky **ни** byla ustálená jak ve staroslověnštině, tak i v památkách ze zkoumaného období.

4.2. Enklize

Enklize představuje spojení nepřízvučného slova v jednu výslovnostní jednotku s předcházejícím slovem přízvučným, jinak řečeno příklonka (enklitikon) je v kontaktní postpozici za přízvučným slovem. Protože jsou to slova většinou jednoslabičná, bez vlastního přízvuku, „přiklánějí“ se ve větě k předcházejícímu přízvučnému slovu a tvoří s ním jeden přízvukový a rytmický celek. V důsledku své nepřízvučnosti enklitika nemohou stát na začátku věty, ale až po prvním přízvučném úseku věty, tedy *na místě druhém*, neboli v tzv. postiniciální pozici. Tzv. *první místo* v jednoduché větě může zaujímat jak jediné slovo, tak skupina slov tvořících rozvířný větný člen. Enklize je ve staroslověnských a středobulharských památkách charakteristická pro větné partikule-spojky **во** („neboť, vždyť, totiž“), **же** („však, pak, a“) a zčásti pro partikuli **ли**, pro některé tvary zájmené a pro některé tvary pomocného slovesa **быти**; specifickou povahu měla partikule-spojka **оуво** (Večerka 1985: 88). Staroslověnské příklonky patřily k různým druhům slov a vyznačovaly se různou důsledností co do svého postavení po prvním přízvučném slově ve větě (Večerka 1984: 181), je tomu tak i v pozdějších slovanských textech.

Postavení nepřízvučných slov za prvním přízvučným slovem nebo slovním spojením ve větě nebo ve větném úseku (podle tzv. *Wackernagelova zákona* – o tomto pravidlu týkajícím se postavení enklitik v indoevropském aspektu srov. Wackernagel 1892) bylo charakteristické pro tzv. *enklitika tantum* (neboli příklonky stále) shodně s územ praslavským, kořenící až v hlubinách indoevropského dávnověku (Večerka 1984: 181).

Přímou kontinuitu s tímto archaickým východiskem měly však jen jednoslabičné větné partikule **во**, **же** a krátké dativní tvary **ли**, **ти**, **си**. Ostatní uvedené prostředky se teprve enklitiky stávaly, a to, jak uvádí R. Večerka (Večerka 1985: 88), zčásti v souvislosti se svou gramatickou transformací (týká se to vývoje zvrtného **са** z funkce přímého, akuzativního objektu do funkce morfologického „deagentizátoru“ a vývoje různých finitních tvarů slovesa **быти** ve funkci pomocného slovesa v opisných slovesných tvarech), zčásti v souvislosti s vývojem deklinačního paradigmatu, jehož byly součástí (týká se to především vývoje genitivně-akuzativních tvarů v deklinaci zájmen, kde vznik „nových“ tvarů akuzativu **мене**, **тебе**, **себе** umožnil pojetí kratších **ма**, **та**, **са** stejně, jako byla dubletnost delších a kratších tvarů v dativu – kratší tvary se staly enklitiky. V této mladší vrstvě se částečně zachovaly některé syntaktické a prozodické vlastnosti související s jejich původní ortotonickou povahou – mohou stát, na rozdíl od primárních zájmených enklitik – po předložce (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 229).

Větné partikule-spojky **во**, **же** stojí podle Wackernagelova zákona po ortotonickém incipitu (tj. po prvním přízvučném slovem věty) téměř důsledně, slovosledně odchylky s **во** jsou zcela ojedinělé a nejisté. Tíhnutí enklitik **во**, **же** a zčásti **ли** bez-

4. Rytmické faktory

prostředně za ortotonický incipit věty bylo tak silné, že tato slova běžně oddělovala i členy atributivních syntagmat (Večerka 1984: 182) – např. Lk 1:24 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **по сиухъ же дънеухъ**; Lk 1:26 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **ѡ шесты же мѣсаци**; Lk 7:2 Mar., Vrač., Ban. **сѣтънникуѡ же етероѡ**. Tato pozice odlišuje příklonky větné od enklitik vztahujících se k verbálnímu predikátu, které – pokud zaujímají pozici ve větném incipitu podle Wackernagelova zákona – stávají zpravidla až za celým atributivním syntagmatem (Večerka 1985: 91). Jak jsme již uvedli v kapitole o tendenci ke kontaktní posloupnosti větných členů, pozice těchto větných enklitik se v pozdějších památkách skoro vůbec nemění – je zajímavé, že i když oddělují členy atributivního syntagmatu, které se nachází na větném incipitu, v pozdějších prepisech tato enklitika svoji interpozici v rámci takového syntagmatu zachovávají. Dalo by se říci, že si v pozdějších slovanských památkách tyto dva slovosledné principy nekonkurují. Ve zkoumaných textech nebyl slovosled takových atributivních syntagmat nikdy upraven podle členské souvaznosti větných členů a tato větná enklitika nebyla v rámci té které věty nikdy dána do jiné pozice.

Jediný případ s kolísáním postavení **во** bylo po proklitické záporové částici **не** na větném incipitu. V Mt 15:2 je enklitikon až po dalším, ortotonickém slově, a tím byla porušena kontaktnost zápornky s příklonkou. Případy s kontaktní postpozicí větných enklitik s proklitiky (se záporkami **не**, **ни**) v incipitu věty nebo větného úseku nejsou ve staroslověnštině ani v pozdějších památkách časté. Důvodem k potlačení nebo aspoň omezení kontaktní postpozice větných enklitik s proklitiky a k slovosledné změně v Mt 15:2 byla patrně „obava autorů projevů, aby tak aktuálním syntaktickým jevem nevznikly tvary **или**, **иже**, **иво**, **нево**, **неже**, **даже**, **толи**, **тоже** apod., když vedle toho už existovaly ve spisovném jazyce (a v některých případech patrně i v místních dialektech) více méně stabilizované tvary **иже**, **или**, **невоиъ**, **иво**, **даже**, **неже(ли)**, **толи**, **тоже** apod. se zcela jiným významem a funkcí, než byla ta, kterou měly ony útvary vytvářené spojením daných proklitik a enklitik ad hoc“ (Večerka 1985: 92):

Mt 15:2

Mar., Dobřejš., Grig., Ban. **не омываиѣтъ во рѣкъ своихъ еда хлѣбъ ѣдатъ**.
Mir. **не во вмываюутъ рѣкъ своихъ. еда хлѣбы ѣдетъ**. (za NTG οὐ γὰρ *νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν*)

Enklitiky, u kterých jsme pozorovali značně větší variabilitu v jejich postavení (ve srovnání s enklitikami větnými), byly krátké zájmenné tvary vztahující se k verbálnímu predikátu – ve zkoumaných památkách stojí jednak v kontaktní postpozici s ním, jednak po prvním přízvučném slově nebo slovní grupě věty podle Wackernagelova zákona (B. Havránek nazývá tuto pozici *rytmické postavení* – Havránek 1928: 26), a konečně zčásti i mimo tyto pozice.

Z excerpovaného materiálu je zřejmé, že se v případě postavení zájmen **МА**, **ТА**, **СА** kříží dvě tendence – tendence, vyjádřená tzv. Wackernagelovým pravidlem a tendence druhá – klást je za příslušné sloveso (Chodova 1980), přičemž ta druhá tendence je značně silná. Křížení obou tendencí ještě ve staroslověňštině dobře reprezentuje doklad jako Mk 5:31 Mar. **І ГЛАША ЕМОУ ОУЧЕНИЦИ ЕГО. ВИДИШИ НАРОДЪ ОУГНѢТАИЖИГЪ ТѦ. І ГЛЕШИ КЪТО СА ПРИКОСНЖ СА МЪНѢ.** (ale např. v Banickém evangeliu má verš tuto podobu: **и ГЛЕШИ КТО ПРИКОСНЖ СА МНѢ**). Další uvedené verše reprezentují druhy prováděných změn:

Mt 16:15

Mar., Mir., Ban. **ГЛА ИМЪ ІС. ВЪЫ ЖЕ КОГО МА ГЛЕТЕ БЪЫТИ.** (za NTG *ὁμεις δε τινα με λεγετε ειναи*)

Vrač. **ГЛА ИМЪ ІСС. ВЪЫ ЖЕ МА КОГО ГЛЕТЕ БЪЫТИ СЖИЦА.**

Mt 5:39

Mar. **НЕ ПРОТВИТЕ СА ЗЪЛОУ. НЪ АЦЕ КТО ТА ОУДАРИТЪ ВЪ ДЕСНИЖЪ ЛАНИТЪ. ОБРАТИ ЕМОУ И ДРОУГЖЖ.** (za NTG *ἀλλ' ὅστις σε ραπίζει εις την δεξιαν σιαγόνα*)

Mir. **НЕ ПРОТВИТЕ СЕ ЗЛУ. НЪ АЦЕ ТЕ КТО ОУДАРИТЪ ОУ ДЕСНИЮ ЛАНИТЪ. ОБРАТИ ЕМО ДРОУГЮЖ.**

Ban. **НЕ ПРОТВИТИ СА ЗЛОМЪ. НЖ АЦЕ КТО ОУДАРИТЪ ТА ВЪ ДЕСНЖА ЛАНИТЪ. УБРАТИ ЕМЪ И ДРОУГЖЖ.**

Častěji než stará enklitika **МИ**, **ТИ**, **СИ** se objevují – jak ve staroslověňštině, tak i v pozdějších slovanských textech – v kontaktní postpozici po slovese nová enklitika **МА**, **ТА**, **СА** a ostatní krátké tvary zájmené patrně „jako přežitkový projev toho, že se ještě nevyvinula v plná enklitika“ (Havránek 1963). Tvary **МА**, **ТА**, **СА** ve staroslověňštině nebyly ještě pravidelnými enklitiky jako **МИ**, **ТИ**, **СИ**, která jsou enklitika prajazyková, jen se mohly stávat příklonnými. Byla to slova, jichž se užívalo přízvučně (stopy tohoto původu jsou ve staroslověňštině dobře patrné v dokladech s těmito tvary po předložce, a, jak poukazuje B. Havránek, „stav staroslověňštiny podle toho není rušení enklize, nýbrž, co se týče přízvučného užívání zájmen **МА**, **ТА**, **СА** i větního jejich postavení, jest starším vývojovým stadiem. Užívání pak po předložce jest důkazem jejich původní přízvučnosti“ Havránek 1928: 41) i bez přízvuku. Jednoslabičné tvary zájmené **МА**, **ТА**, **СА** a ak. pl. **НЫ** se stávaly enklitickými sekundárně v souvislosti s mladším pronikáním tvarů „delších“, původně genitivních **МЕНЕ**, **ТЕБЕ**, **СЕБЕ** do funkce akuzativu (Večerka 1984: 183). Nelze vyloučit možnost, že zvýšení stupně enklitičnosti (totiž pravidelnější užívání jako enklitik) souvisí se ztrátou vlastního významu reflexivního pronomina **СА** ve spojení se slovesy reflexivními a odtud že se šířilo i k tvarům **МА**, **ТА** (Havránek 1928: 40).

Předpokládali jsme, že ve zkoumaných památkách, co se týká postavení zájmen **МА**, **ТА**, **СА**, bude převládat nějaká výraznější slovosledná tendence (ať už postavení na tzv. druhém místě podle Wackernagelova pravidla, nebo kontaktní postpozici

ce za slovesem), avšak variabilita slovosledu enklitik existující ve staroslověnských památkách přetrvávala dále i v pozdějších textech. Na základě excerpovaného materiálu nelze s jistotou tvrdit, že nějaký slovosledný princip byl dominantní. Slovosledné změny byly provedeny jak ve prospěch platnosti Wackernagelova pravidla, tak i ve prospěch kontaktní postpozice za příslušným slovesem a o těchto pozicích by se dalo mluvit jako o synonymních. Z dalších uvedených příkladů je patrné, že provedené slovosledné změny však nebyly jenom ve prospěch chronologický novější tendence zaujímat druhé místo ve větě – např. v řecké předloze v Ja 17:4, Lk 12:58 a Mt 16:13 je zájmeno na druhém místě a dalo by se očekávat, že se jeho pozice v slovanských evangelních prepisech měnit nebude, ba právě naopak – že zůstane stejná, protože by odpovídala chronologicky novějšímu charakteru těchto zájmen (která se stávala enklitiky), avšak v pozdějších památkách pozorujeme právě kontaktní postpozici tohoto zájmena za příslušným slovesem.¹⁶

Ja 17:4

Mar., Dobřejš., Mir., Vrač. азъ прославихъ тѣ на земли. дѣло съвършихъ. еже даль еси мнѣ да сътворишъ.

Dobrom. азъ тѣ прославихъ на земли. дѣло съвършихъ. аже даль еси мнѣ да сътворишъ. (za NTG ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς)

Lk 12:58

Mar., Dobřejš., Kjust., Dobrom. ѿ сѣдни тѣ прѣдасть слоузѣ. и слоуга тѣ вѣсадитъ въ темницѣ. (za NTG καὶ ὁ πρκτωρ σε βαλεῖ εἰς φυλακὴν)

Ban. и сѣдни тѣ прѣдасть слоузѣ. и слоуга вѣсадитъ тѣ въ темницѣ.

Mt 16:13

Mar., Ban. въпрашаше оученикы своѣа гла. кого глахъ ма члвци сжшга сѣна члвчскааго.

Vrač., Mir. въпрашааше оученикы своѣ гла. кого ма глахъ члвци сжшга сѣна члвчч. (za NTG [var.] τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι)

U **сѣ** bylo pozoruhodné to, že se po provedených změnách nikdy neocitlo v distantní pozici vůči slovesu, což se naopak stávalo u **ма**, **тѣ** (i když tyto případy byly ojedinělé); vždy mělo **сѣ** kontaktní postavení se slovesem, ať už v postpozici nebo prepozici. Naproti tomu u registrovaných změn na bázi excerpovaného materiálu, když **сѣ** bylo v prepozici, bylo toto postavení zároveň v souladu s Wackernagelovým pravidlem. Na jedné straně byla patrná snaha dát **сѣ** do rytmičké pozice podle Wackernagelova pravidla, ale zároveň byla zřejmá tendence neztratit jeho kontakt se slovesem. U **сѣ** mohla být tato jeho pozice podepřena snahou zachovat jeho lineární kontakt se slovesem proto, že s ním tvořilo syntakticko-morfologickou jednotku (Slawski 1946).

16 V těchto případech by se dalo uvažovat i o vlivu nějaké odlišné řecké předlohy.

Ja 20:13 (za NTG γύναι, τί κλαιεις)

Mar., Ban. **Г**ласте ен она. жено что **П**лачешн **С**А. **Г**ла има **Г**ко възаса **Г**а моего. **Г** не в^Гмъ кде положиша н.

Dobrejš., Dobrom., Vrač. **Г**ласта ен. жено что **С**А **П**лачешн. **Г**лаш има **В**зашж **Г**а моего. **Г** не в^Гмъ и где и положишж.

Mt 6:28 (za NTG καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε)

Mar. **Г** о одежди что **С**А **П**ечете. съмотрите кринь селъныхъ. како растжтъ. не троуждажтъ **С**А ни праджтъ.

Vrač., Ban., Mir., Grig. и о одежди что **П**ечете **С**А. не съмотрите кринь сельныхъ. како растатъ. не троуждажтъ **С**А ни прѣиджтъ.

Mt 17:25 (za NTG τί σοι δοκεῖ, Σίμων)

Mar., Dobrejš., Vrač. что ти **С**А **М**нитъ симоне. **Ц**си земьсцини отъ кыхъ приемажтъ дани. ли кнись.

Ban., Mir., Grig. что ти **М**нит **С**А симоне. **Ц**рк зем'сти **Г** кыхъ приемаат дары. или киньсонь.

Můžeme tedy zobecnit, že pozice **МА**, **ТА**, **СА** i v textech z 12.–13. stol. není ještě automatizována a byla v procesu ustalování.

Jediný případ, kdy si tyto dvě výše zmíněné tendence nekonkurují, se vyskytuje v těch verších, ve kterých stojí na větěném incipitu sloveso a pronominální enklitikon zaujímá kontaktní postpozici (s eventuální možnou vsunutou enklitikou větňou), neboť tu nedochází ke kolizi obou slovosledných principů, tj. principu postpozitivního kontaktu se slovesem a postpozitivního kontaktu s ortotonickým incipitem větňým; „uvedená poloha je vlastně jedinou možností, vyhovujíc oběma principům zároveň“ (Večerka 1985: 95).

Princip Wackernagelův se důsledně uplatňuje nejen u větňých partikulí-spojek **БО**, **ЖЕ**, ale rytmičné postavení mělo převahu i u krátkých tvarů datativu singularu zájmen osobních **МИ**, **ТИ**.¹⁷ Podstatně řidší ve srovnání s **МА**, **ТА**, **СА** je u těchto enklitik postavení kontaktní, tj. po slovese, které není prvním členem věty. Enklitičnost těchto tvarů sahá až do hlubin indoevropského dávnověku (Večerka 1984: 182).¹⁸ Je pozoruhodné, že v pozdějších památkách u těchto zájmen silně převládají případy se změnou ve prospěch postavení za prvním přízvучným slovem věty/ větňého úseku. Nejčastější je tato změna ve Vračanském evangeliu, ale poměrně často se vyskytuje i v Miroslavově a Dobrejšově evangeliu.

17 Na rozdíl od enklitik větňých **БО**, **ЖЕ** neoddělují od sebe enklitika zájmenná **МИ**, **ТИ** členy atributivního syntagmatu ve větěném incipitu.

18 O tom svědčí i fakt, že se ve staroslověněštině **МИ**, **ТИ** nikdy nepoužívalo po předložce, kdežto **МА**, **ТА**, **СА** ano.

4. Rytmické faktory

Mt 26:15

Mar., Dobřejš., Mir. рече что хоштеете ми дати. и азъ вамъ прѣдаме-и. они же поставиша емоу. ѣ-сѣребръникъ. (za NTG τί θέλετέ μοι δοῦναι)

Ban., Vrač. рече что ми хоцете дати. и азъ вамъ прѣдам и. они же поставишж емоу. л. сребръникъ.

Mt 18:26

Mar., Ban. падъ оубо работъ. кланѣше сѧ емоу г̄ла. г̄и потрѣпи на менѣ и всѣ въздамъ ти. (za NTG καὶ πάντα ἀποδώσω σοι)

Dobřejš., Mir., Grig., Vrač. и падъ же работъ и кланѣше сѧ емоу г̄ла. г̄и потрѣпи на менѣ и всѣ ти въздамъ.

Mt 18:29

Mar., Dobřejš., Ban. падъ же клеверѣтъ молѣше и г̄ла. потрѣпи на менѣ и всѣ въздамъ ти. (za NTG καὶ πάντα ἀποδώσω σοι)

Vrač., Mir., Grig. падыше клеверѣтъ его млѣше сѧ и г̄ла. потрѣпи на менѣ и всѣ ти въздамъ.

Mt 18:17

Mar., Dobřejš., Ban. аще же не послушаатъ ихъ. рѣци ц̄ркви. аште же и о ц̄ркви не родити въчнетъ. да бждетъ ти ѣко ѡзъычъникъ. и мгытаръ. (za NTG ἔστω σοι ὄσπερ ὁ ἔθνικὸς καὶ ὁ τελώνης)

Vrač. аще же не послушаетъ ихъ. повѣждъ и ц̄ркви. аще же не послушаетъ ц̄ркве, да ти бждетъ странникъ и мгытаръ.

Na rozdíl od pozice zájmen **мл**, **тл**, **сл** u dativních tvarů **ми**, **ти**¹⁹ můžeme tvrdit, že se v památkách z 12.–13. století projevovala výrazná tendence k rytmickému postavení. Je příznačné, že v excerpovaném materiálu nebyla zaznamenána skoro žádná změna směrem k postavení za příslušné sloveso ve srovnání s nejstarší sledovanou památkou – Mariánským kodexem. Ve všech ostatních evangelních textech (v menší či větší míře) byly verše transformovány tak, aby bylo dosaženo postavení zájmen **ми**, **ти** podle Wackernagelova zákona. Lze konstatovat, že jejich postavení bylo ve zkoumaném období už víceméně ustálené (tomu vlastně nasvědčuje i stav v současné bulharštině i srbštině – v srbštině zaujímají všechna enklitika postavení podle Wackernagelova pravidla, tedy včetně *ми*, *ти*; naproti tomu v současné bulharštině právě jenom tato enklitika toto rytmické postavení podle Wackernagelova pravidla zaujímají v rámci nominální fráze pravidelně).

Jistou slovoslednou variabilitu jsme zaznamenali rovněž u tvarů indikativu prezenta pomocného slovesa **бъти** jako součástí opisného préterita (**perfekta**), které stává, na rozdíl od kondicionálového **би/бъи**, v kontaktní postpozici s l-ovým participiem slovesa častěji než po ortotonickém incipitu dle Wacker-

19 U **си** jsme žádnou změnu nezaznamenali.

nagelova zákona, a to jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších památkách; v excerpovaném materiálu se nijak výrazně neprojevila tendence k rytmičkému postavení těchto forem.

Většina provedených slovosledných změn prezentních tvarů slovesa **БЫТИ** představovala proměnu postpozice za plnovýznamovým slovesem za prepozici a naopak. V památkách z 12.–13. stol. pozorujeme jistou inklinaci pomocného slovesa v rámci perfektních forem k protetickému kontaktu s l-ovým participiem, s nímž tvoří morfologickou jednotku; častější však byla tendence k jeho přesunu do postpozice. Na provedených změnách bylo patrné to, že tvary slovesa **БЫТИ** tihly ke kontaktnímu postavení vůči l-ového příčestí (i když případy s postavením do distantní pozice se rovněž vyskytovaly):

Ja 20:15 (za NTG εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ ἔθηκας αὐτόν)

Mar., Dobrom., Vrač. **аште тѣ єси вѣзаль. повѣждь мнѣ кѣде и єси положиль.**

Dobrejš., Ban. **аште тѣ вѣзаль єси. то повѣждь мнѣ. гдє єси положиль.**

Ja 16:30 (za NTG ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθες)

Mar. **о семь вѣроуємъ ѣко отъ ба ишеаль єси.**

Mir., Dobrejš., Dobrom., Vrač. **о семь вѣроуємъ ѣко ѿ ба єси ишьль.**

Prezentní tvary pomocného slovesa **БЫТИ**, antepónované l-ovému participiu, mají „středovou“ pozici ve větě. Toto jejich mediální postavení by také mohlo být motivováno postavením po nějakém „kryptoincipitu“ nebo „pseudoincipitu“ v rámci samotného verše (pokud bylo slovo nebo slovní komplex nositelem větného důrazu nebo zahajovalo nový úsek promluvy – výslovnostní takt po vnitrovětné dierezi) (VEČERKA 1985: 98); v takovýchto případech jako by formy **БЫТИ** zaujímaly rytmičké postavení. Např. v Mk 8:3 v Mar. bychom mohli předpokládat, že po **отъ нихъ** existovala vnitrovětná diereze a že **издалече** bylo chápáno jako první ortonické slovo následující sekvence, ale v Banickém evangeliu vidíme projevení tendence klást tvary slovesa **БЫТИ** do kontaktní postpozice:

Mk 8:3 (za NTG καὶ τινες αὐτῶν ἀπὸ μακρόθεν ἦκασιν)

Mar. **дрѹзѣни бо отъ нихъ издалече сѣтъ пришли.**

Ban. **дрѹзѣни бо ихъ издалечѣ пришли сѣтъ.**

Postavení tvarů pomocného slovesa **БЫТИ** ve sledovaných památkách ještě nebylo úplně ustálené. Tomu nasvědčuje i skutečnost, že tyto tvary měly odlišnou pozici v rámci jediného verše jedné a téže památky. Např. Ja 17:2 reprezentuje několik možných slovosledných variant: kontaktní, jakož i distantní pozici, jak prepozici, tak postpozici s l-ovým participiem – v Mariánském evangeliu pozorujeme jak distantní postpozici, tak distantní prepozici (rytmické postavení podle Wa-

4. Rytmické faktory

ckernagelova zákona); v Miroslavově a Dobromirově jsou přítomny varianty jak s distantním (v postpozici), tak s kontaktním (v prepozici) postavením; ve Vračanském evangeliu pozorujeme jenom kontaktní postavení, ale jak v prepozici, tak v postpozici; jen v Dobřejšově je dodržen tzv. syntaktický paralelismus, tj. v obou větách tohoto verše byly použity identické konstrukce:

Ja 17:2

Mar. **Ѣ**коже **ДАЛЪ** **ЕМОУ** **ЕСИ** власть **ВСѢ**коѡа **ПЪ**ти. **ДА** **ВСѢ**ко **ЕЖЕ** **ЕСИ** **ЕМОУ** **ДАЛЪ** **ДАСТЪ** **ИМЪ** живота **ВѢ**чнѡаго.

Dobřejš. **Ѣ**коже **ДАЛМОУ** **ЕСИ** власть **ВСЕ**а **ПЪ**ти. **ДА** **ВСЕ** **ЕЖЕ** **ДАЛМОУ** **ЕСИ** **ДАСТЪ** **ИМЪ** **ЖИЗ**нь **ВѢ**чнѡи.

Mir., Dobrom. **Ѣ**ко **ДАЛЪ** **ЕМОУ** **ЕСИ** власть **ВСА**коѡе **ПЪ**ти. **ДА** **ВСѢ**ко **ЕЖЕ** **АМО** **ЕСИ** **ДАЛЪ** **ДАСТЪ** **ЕМОУ** живота **ВѢ**чнѡаго.

Vrač. **Ѣ**ко **ДАЛЪ** **ЕСИ** **ЕМОУ** власть **ВСѢ**коѡж **ПЪ**ти. **ДА** **ВѢ**ко **ЕЖЕ** **ЕСИ** **ДАЛЪ** **ДАСТЪ** **ИМЪ** **ЖИВОТЪ** **ВѢ**чнѡи.

NTG καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκός, ἵνα πάν ὁ δέδωκας αὐτῷ δώσει αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον.

Tato variabilita ukazuje, že pozice tvarů pomocného slovesa **БЪТИ** jako součástí složených forem perfekta byla v 12.–13. stol. stále ještě v procesu ustalování; tyto tvary nezaujímaly důsledně nějakou kontaktní pozici. Tato různorodost existovala ve všech zkoumaných evangeliích a v žádném z nich jsme nepozorovali tendenci k prosazení jednotného slovosledného modelu. Jediná obecnější vlastnost, kterou všechny zkoumané evangelní texty vykazují, je nepřítomnost výraznější tendence k rytmičkému postavení, což je vlastně ve shodě se stavem ve staroslověnštině.

Tvary funkčního kondicionálu pomocného slovesa **БЪТИ** jako součástí opisného **kondicionálu** stávají, na rozdíl od přítomných tvarů pomocného slovesa **БЪТИ** jako součástí opisného préterita (perfekta), mnohem častěji po ortotonicém incipitu (dle Wackernagelova zákona) než v kontaktní postpozici za l-ovým participiem významového slovesa, které nezaujímá polohu v čele věty (Večerka 1985: 99). Provedené změny v pozdějších památkách nebyly početné, mohli bychom zobecnit, že stav v textech z 12.–13. stol. se víceméně shoduje se stavem ve staroslověnštině.

Mt 26:24

Mar., Vrač. горе же **Ѣ**лвоу томоу **ИМЪ**же **Ѣ**нь **Ѣ**скъ **ПРѢ**дастъ **СА**. **ДОБРѢ** **БИ** **БЫЛО** **ЕМОУ** **АШТЕ** **СА** **БИ** **НЕ** **РОДИЛЪ** **Ѣ**къ **ТЪ**. (za NTG καθὼς ἦν αὐτῷ εὖ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος)

Ban., Mir., Dobřejš. горе же **Ѣ**лвоу томѡ. **ИМЪ**же **Ѣ**нь **Ѣ**счъ **ПРѢ**дастъ **СА**. **ДОБРѢ** **БИ** **БЫЛО** **АЩЕ** **СА** **БИ** **НЕ** **РОДИЛЪ** **Ѣ**котъ.

Z tvarů slovesa **БЫТИ** inklinují k rytmické pozici jako enklitika výrazněji zejména jednoslabičné kondicionálové formy **БИ/БЫ** a **БЖ** (Večerka 1984: 183). Dvojslabičné a trojslabičné kondicionálové tvary slovesa **БЫТИ** po prvním přízvučném slově ve větě běžně nestávají; i když jsou prováděny slovosledné změny, nikdy to není ve prospěch rytmického postavení. Lze tedy usoudit, že silné tíhnutí k postavení po prvním ortotonickém slově mají jen jednoslabičné kondicionálové tvary pomocného slovesa, a to jak ve staroslověnštině, tak v pozdějších památkách.

Ja 15:19 (za NTG εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἄν τὸ ἴδιον ἐφῆλει)

Mar., Mir., Vrač., Dobrom. **аште отъ мира бисте были. миръ оубо свое любилъ би.**

Dobrom. **аще отъ мира были бисте. миръ оубо своих любилъ би.**

Zajímavý je doklad Mt 6:16, kde v Mar., Ban. **БЖ** zaujímá tzv. druhé místo (tj. má rytmické postavení). Ve Vrač. je už použito formy **БЫШЖ** a tato skutečnost byla pravděpodobně důvodem pro provedenou slovoslednou změnu:

Mt 6:16 (NTG ὅπως φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες)

Mar., Ban. **егда же поститѣ сѧ. не бждѣте ꙗко впокрити. просмраждайтѣ бо лица своѣ. да бж сѧ авили члвкомъ постаще.**

Vrač. **егда же алчете. не бждете іако лицемѣри сѣтоуще. просмраждающе лица своіа. да сѧ бышж вили чл'вкомъ алчюще.**

Stejně jako u tvarů pomocného slovesa **БЫТИ** v perfektu i tvary slovesa **БЫТИ** v kondicionálových strukturách mohou též stát před svým l-ovým participiem – kontaktně nebo distantně – a přitom nikoli za ortotonickým incipitem věty (srov. např. Ja18:36 **аште отъ сего мира би было црсо мое. слоугы оубо моя подвижали сѧ быша**; varianta s rytmickým postavením **би** by byla ***аште би отъ сего мира было црсо мое**). Toto mediální postavení má „motivaci ve variantě Wackernagelova pravidla jakožto postpozice po ‚kryptincipitu‘ nebo ‚pseudoincipientu‘“ (Večerka 1985: 101). Je pozoruhodné, že slovosled takovýchto veršů nebyl změněn ani v pozdějších památkách, což bylo pravděpodobně vyvoláno tím, že na tomto pseudoincipientu byl nejspíše intonační a sémantický důraz.

Jako slovosledný princip determinující polohu enklitik ve větě funguje Wackernagelovo pravidlo v současných jazycích západoslovanských, dále v srbštině, chorvatštině a slovinštině. O těchto jazycích lze tvrdit, že enklitika v nich zaujímají tzv. *druhé* místo ve větě a že právě tato poloha je zde polohou bezpříznakovou, i když nikoli jedinou možnou (Bělíčová – Uhlířová 1996: 219). Srbština a chorvatština jsou jedinými slovanskými jazyky, v nichž se klade enklitikon pravidelně za první přízvučné slovo ve větě, a to i tehdy, dostane-li se tím dovnitř nominální fráze – podle Katičice (Katičić 1986, Težak – Babić 1994: 246) toto rozdělování

4. Rytmické faktory

velmi těsně syntakticky spjatých slov příklonkou je znak vytříbeného vyjadřování a je to charakteristické spíše pro chorvatštinu (Sedláček 1989: 258). Rozdělit příklonkou v těchto jazycích nelze části frazeologického spojení. Ve slovinštině a západoslovanských jazycích se za základní polohu považuje postavení za prvním přízvuchným celkem ve větě bez ohledu na to, zda jde o celek jednoslovný nebo víceslovný, a k roztržení nominální fráze nedochází (Bělíčová – Uhlířová 1996: 223). Vůči svému slovu řídicímu může být příklonka v kontaktní i distantní pozici.²⁰

V bulharštině a makedonštině se poloha zájmenných i slovesných klitik řídí principem gramatické sounáležitosti – klitika buď bezprostředně předchází přízvuchnému slovu, k němuž gramaticky patří, anebo za ním bezprostředně následují (Cychun 1968). V makedonštině je proklize důslednější než v bulharštině. Rozdíl mezi bulharštinou a makedonštinou je zejména v tom, že makedonština připouští iniciální polohu zájmenných proklitik, zatímco bulharština ji vylučuje. Uplatnění gramatického principu vede k větší stabilizaci ve slovosledu klitik v těchto jazycích – „spisovný standard bulharštiny a makedonštiny připouští jedinou polohu proklitickou a jedinou polohu enklitickou – polohu kontaktní. Přitom prepozice celkově dominuje nad postpozicí; pro některá klitika, např. pro bulharské *уе* je dokonce polohou výlučnou“ (Bělíčová – Uhlířová 1996: 224). Jedinou oblastí uplatnění Wackernagelova pravidla v bulharštině zůstávají posesivní příklonky v rámci nominální fráze (Brezinski 1984).

Nejméně normalizována je ve staroslověnštině a ve sledovaných památkách poloha spojky-částice **оубо**, která někdy zaujímá podobnou pozici jako zájmenná enklitika, resp. i větné enklitické partikule, nezřídka však polohou jinou (Večerka 1985: 109). V souladu s Wackernagelovým zákonem stává často po ortotonickém incipitu větném, ale není to poloha obligatorní, postavení partikule je variabilní a ve zkoumaných památkách se neprojevila tendence k pevnému umístění ve větě. Může např. oddělovat tvary pomocného slovesa **бѣти** od l-ového participia v kondicionálu:

Lk 7:39 (za NTG *ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἣτις ἀπτεται αὐτοῦ*)

Mar., Kjust., Vrač., Ban. **сѢ АШТЕ БИ БѢЛЪ ПРКЪ. ВѢДѢЛЪ БИ ОУБО КТО И КАКОВА ЖЕНА ПРИКАСАЕТЪ СѢ ЕМЪ.**

Mir. **аще би си прркъ бѣлъ. вѣдѣлъ оубо би кто и какова жена прикасаеть сѧ емъ.**

Mt 25:27 (za NTG *καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ*)

20 V žádném západoslovanském jazyce, ale ani v srbštině, chorvatštině a slovinštině však Wackernagelovo pravidlo nefunguje jako striktní norma. Již B. Havránek (Havránek 1928) považoval za správnější mluvit spíše o tendenci než o pravidle. Slovosledné varianty ve slovanských jazycích ukazují na postupující konkurenci rytmického principu s principem gramatické sounáležitosti, tj. s „tendencí pozíčně upínat klitikon k slovu, k němuž patří gramaticky“ (Bělíčová – Uhlířová 1996: 223). Prosazování gramatického činitele se projevuje především tendencí ke kontaktní postpozici příklonky za slovesem.

Mar., Dobrejš., Mir., Grig., Vrač. **І ПРИШЪДЪ АЗЪ ВЪЗЛАЪ ОУБО БИМЪ СВОЕ СЪ ЛИХВОЖЪ.**

Ban. **І ПРИШЪДЪ ОУБО АЗЪ ВЪЗЛАЪ БИМЪ СВОЕ СЪ ЛИХВОЖЪ.**

V některých verších je **оубо** nahrazováno větnou partikulí **во**. Z ostatních příkladů bychom mohli zobecnit, že postavení této částice ve větě je volné; žádná ze zkoumaných památek se nevyznačovala prosazením jednotného slovosledného modelu (změny umístění spojky-částice **оубо** ve zkoumaných textech ani nebyly nějak početné).

Mt 25:13

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. **ВЪДИТЕ ОУБО ЪКО НЕ ВЪСТЕ ДНИ НИ ЧАСА.** (za NTG γρηγορείτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν)

Dobrejš. **ВДИТЕ НЕ ВЪСТЕ ВО ДНЕ И ЧЪСА.**

Lk 18:8

Mar., Dobrejš., Dobrom., Vrač. **ОБАЧЕ СЪНЪ ЧЛВЧЪСКЪТИ ПРИШЕДЪ ОУБО ОВРАЩЕТЕГЪ ЛИ ВЪРЖ НА ЗЕМИ.** (za NTG πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔλθων ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς)

Kjust. **ОБАЧЕ ОУБО СЪНЪ ЧЛВЧЪСКЪТИН ПРИШЕДЪТИ ОВРАЩЕТАН ВЪРЖ НА ЗЕМИ.**

4.3. Postavení sponového slovesa **ВЪТИ**

Jak jsme uvedli v kapitole o postavení verba finita, často se setkáváme i se změnamí pozice slovesa **ВЪТИ** jakožto sponového slovesa v rámci sponově-jmenného predikátu – zpravidla si oba konstituenty predikátu svá místa vymění. Je nsnadné hodnotit tyto případy s naprostou jistotou, protože motivace odchylek od řeckého originálu není dostatečně jasná (Horálek 1954: 219). Sponové sloveso má od pradávna zjevně měnící se možnosti přízvučnosti a nepřívučnosti (podobně jako v řečtině, kde existují rozdíly i v osobách – v 1. os. sg. prez. je enklitikon). Variabilnost jeho postavení ve staroslověštině mohla být vyvolána úsilím autorů textů (tvůrců textů) o výslovnost splývavou, v případě, kdy sponové sloveso zaujalo místo hned za prvním ortotonickým útvarem ve větě (**АШТЕ ЕСТЬ ВЪЗМОЖНО**), nebo o výslovnost nespývavou, segmentovanou, stojí-li sponové sloveso až za dalším ortotonickým výrazem, jako by teprve jím začínala příslušná sekvence (**АШТЕ ВЪЗМОЖНО ЕСТЬ**); tímto slovosledným uspořádáním získává výslovnost celého textového segmentu svou přerývanost (pauzou mezi prvním ortotonickým členem věty a nominální částí predikátu) jakoby „dramatičtější spád“, nominální část predikátu se navíc dostává do čela příslušného výrokového úseku, což mohlo být eventuálně hodnoceno i jako emfatické, subjektivní pořadí při aktuálním členění: Mt 23:19 (za NTG τυφλοί, τί γὰρ μερίζον)

4. Rytmické faktory

Mar., Grig. бо҃ги и слѣпни... что бо естъ боле. даръ ли или олтарь̄ свѣщаѣн даръ.

Ban., Mir. бо҃ги слѣпни. что болеи кстѣ. даръ ли или олтарь̄ свѣщаѣци дары.

Mt 24:24

Mar., Dobrejš., Mir., Grig. вѣстанжтѣ во лѣжи хрѣсти и лѣжи прѣци. и дадатѣ знамениѣ велиѣ и чюдеса. ꙗко прѣльстити. аште естъ възможно избраныѣ.

Ban. вѣстанжт во лѣжи хрѣсти. и лѣжи прѣци. и дадатѣ знамени вели и чюдеса. ко прѣльстити. аще възможно кстѣ избраныѣ.

NTG ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς

Mt 11:10

Mar., Dobrejš., Vrač., Ban. съ бо естъ о немъже естъ писано. се азъ посылѣх̄ ан҃гелъ мой прѣдъ лицемъ твоимъ. и оуготовитѣ пѣтъ твои прѣдъ тобою. (za NTG οὗτός ἐστιν περὶ οὗ γέγραπται)

Mir. съ бо естъ о немъже писано естъ. се азъ послаю ан҃гела своего прѣдъ лицемъ твоимъ. иже уготовитѣ пѣтъ твои прѣдъ тобою.

V takových případech, jako je např. Lk 11:34, se můžeme přesvědčit, že v postavení sponového slovesa existovala ve všech zkoumaných textech značná variabilita. Mohli bychom se domnívat, že kopista chtěl napodobit stylistickou figuru *hyperbaton* v Banickém evangeliu (**свѣтланикъ кстѣ тѣлоу око** – snaha napodobit typ *determinované jméno – atribut* roztržené verbem finitem), pokud to není *lapsus calami*:

Lk 11:34

Mar., Dobrom. свѣтланикъ тѣлоу естъ око. егда око твое просто бждетѣ. и все тѣло твое. свѣтло бждетѣ. а понеже лжкаво бждетѣ. и тѣло твое темно бждетѣ. (za NTG ὁ λύχνος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς σου. ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς

ἀπλοῦς ἢ καὶ ὄλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἐστίν. ἐπαν δε πονηρὸς ἢ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν)

Dobrejš. свѣтланикъ тѣлоу естъ око. егда око твое бждетѣ просто. все тѣло твое свѣтло бждетѣ. аще ли око твое бждетѣ лжкаво. и все тѣло твое темно бждетѣ.

Ban. свѣтланикъ кстѣ тѣлоу око. кгда око твое просто бждетѣ. аще ли лжкаво бждетѣ. и все тѣло твое темно бждетѣ.

Co se týče rytmické organizace vět v bulharských a srbských památkách z 12. až 13. století, mohli bychom zobecnit, že novější památky se od stavu ve staroslověštině výrazněji neliší. V evangeliích textech z 12. a 13. stol. se projevovaly stejné slovosledné tendence, jako v nejstarší zkoumané památce – Mariánském kodexu, např. postavení větných enklitik **во** a **же** za prvním přízvučným slovem ve větě, kolísání v poloze zájmenných enklitik **ма**, **та**, **са** (jenom u **са** výrazně převládala postpozice za příslušným slovesem i v pozdějších památkách; tak např. poměr provedených změn, kdy se zájmeno dostalo do prepozice, k postavení v postpozici byla ve Vrač. 1:4, v Ban. 1:5, Mir. 1:3) nebo ustálenější pozice **ми**, **ти**, **ни** (poměr slovosledných změn ve prospěch rytmického postavení je 13:1).

Variabilitu jsme pozorovali i u postavení tvarů slovesa **БЪТИ** jako součásti perfektových a kondicionálových forem s tím, že tendence jejich umístění ve staroslověštině větě přetrvávají dál i v pozdějších textech. U postavení tvarů pomocného slovesa **БЪТИ** v tvarech perfekta byla např. zaznamenána tendence ke kontaktnímu postavení se slovesem (15 provedených změn ve prospěch tohoto modelu, zatímco změn ve prospěch rytmického postavení bylo 6), Je však zajímavé, že v Dobromirově evangeliu takováto změna uskutečněna nebyla – zde se vyskytuje pouze opačná tendence k rytmickému postavení. Skoro stejný poměr provedených změn byl i u postavení tvarů slovesa **БЪТИ** jako součásti kondicionálových syntagmat s tím, že naopak převládala tendence k rytmickému postavení po ortotonickém incipitu věty (poměr slovosledných změn je 16:6), nejvýrazněji se to projevilo v Banickém evangeliu.

Největší počet provedených změn byl zjištěn v Banickém evangeliu (40), poměrně často byly prováděny změny v Dobrejšově (27), Vračanském (24) a Miroslavově evangeliu (též 24). Nejčastěji byl měněn slovosled v rámci sponově-jmenného predikátu (celkem 38×), a to v Banickém (14×) a Miroslavově evangeliu (8×), a pak u postavení zájmen **ма**, **та**, **са** (celkem 41×), nejčastěji však v Banickém (11×) a Vračanském evangeliu (9×). Jako nejústálenější co do svého umístění ve větě se ukázaly být větné enklitiky **во**, **же**, **ли** (zaznamenána byla jenom jedna změna – v Dobrejšově evangeliu) a záporná částice **ни**, která v pozdějších památkách svou pozici nemění vůbec.

Následující tabulky ukazují počet slovosledných změn, způsobených vlivem rytmických faktorů:

4. Rytmické faktory

Název evangelia	Zájmena ми, ти, си,		Zájmena ма, та, са		Formy pomocného slovesa бытьи v tvarech perfekta		Formy pomocného slovesa бытьи v tvarech kondicionálu	
	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení se slovesem	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení se slovesem	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení s participiem	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení s participiem
Mar.	0	0	0	1	0	0	0	0
Dobřejš.	3	0	3	2	0	4	4	0
Mir.	2	0	2	4	2	1	1	1
Grig.	2	0	0	2	0	1	0	0
Kjust.	0	1	3	0	0	1	1	0
Dobrom.	0	0	3	1	2	0	4	1
Vrač.	5	0	4	5	1	2	1	1
Ban.	1	0	4	7	1	3	5	3
Celkový počet	13	1	19	22	6	12	16	6

Název evangelia	Změna pozice záporné částice не	Změna pozice záporné částice ни	Změna pozice sponového slovesa бытьи	Změna pozice spojky-částice оубо	Změna pozice enklitik větných во, же, ли
Mar.	1	0	0	0	0
Dobřejš.	3	0	5	2	1
Mir.	1	0	8	2	0
Grig.	0	0	1	0	0
Kjust.	2	0	3	1	0
Dobrom.	1	0	3	0	0
Vrač.	0	0	4	1	0
Ban.	1	0	14	1	0
Celkový počet	9	0	38	7	1